

עקידת אברם

א. ב. יהושע ועקידת יצחק. האם זו עקידה עצמית?

א.ב. יהושע החל לכתוב על מיתוס העקידה בשנת 1959 – בסיפור גנוז בשם "הסיום", שאיש אינו מכיר או זוכר, ספק, אם הסופר עצמו, ומאז הוא אינו חדל מלכתוב על כך, גם כשהוא מבטיח לעצמו, כי עליו למצות את העיסוק בנושא זה. ששים שנה לאחר שהחל לכתוב על העקידה, שב יהושע אל המיתוס האכזרי ברומן הנפלא המנהרה שראה אור ב-2018.

מה מושך את יהושע אל העקידה? ומדוע מאמצו המתמשכים להשתחרר ממנה נכשלים פעם אחר פעם? בשתי שאלות אלה יתרכז מאמרי.

לבטל את העקידה על ידי מימושה

במאמרו "לבטל את העקידה על ידי מימושה", מסביר א.ב. יהושע מדוע בחר לחתום את מר מאני בפרק שהתרחשות בו מגשימה את העקידה הלכה למעשה. וכך הוא כותב: "משחר ילדתי יש לי בעיה עם הסיפור הזה, שהוא אחד מסיפורי המפתח של עם-ישראל. זכרו היטב את היום השני של ראש-השנה כאשר קוראים את סיפור העקידה מן התורה וכל התקיעות, השופר והפיוטים הרבים מכוונים אליו". ובהמשך המאמר הוא מסביר כי השלמת האקט העקידתי עד תומו, נועד כדי לשחרר את יהוש עצמו מהימשכותו המתמשכת למיתוס זה. וכך הוא כותב: "נושא העקידה שכה העסיק אותי במשך שנים רבות ביצירות רבות, מגיע כאן, אני מקווה, למיצוי אחרון, ואני מרגיש שהפעם באמת השתחררתי ממנו."

אולם משאלת לבו של יהושע אינה מתגשמת, חרף ניסיונו הדרמטי להשתחרר ממיתוס זה, הוא שב כמו בעל כורחו לעסוק בו. הרומן "חסד ספרדי", שנכתב לאחר מר מאני מסתיים גם הוא בסוג של עקידה. מוזס, גיבור הרומן נעקד על-ידי תלמידו, בנו טריגאנו: "ואז הוא מצמיד זו לזו את כפות ידיו מאחור וקורא לצלם לאזוק אותן" (353) ובהמשך: "עוצם את עיניו ובמאמצים רבים מנסה לקום, אלא שידיו העקודות מכשילות אותו והוא נופל ונשכב על צדו לרגלי" (365). טריגאנו הוא בן דמותו הצעיר של יהושע ומוזס הוא בן דמותו המבוגר ב"חסד ספרדי", הרומן הכמו-אוטוביוגרפי של יהושע. ועתה, לאחר שטריגאנו ומוזס חברו יחדיו למין מעשה עקידה עצמית-אוטוביוגרפית, ניתן היה לסבור, כי מאחר ויהושע עקד את עצמו, הוא אכן הצליח להשתחרר סופית מהעקידה. עם תום הקריאה בהמנהרה, הרומן האחרון והנפלא של יהושע, מתברר כי סברה זו מתבררת כטעות, גם רומן מתעתע זה מסתיים בסוג של עקידה, של אייל או צבי.

א.ב. יהושע (צילום גילי דנון)

הוויית בית הכנסת של א.ב. יהושע

וכדי להבין את ההוויה שממנה צמח החיבור של יהושע למיתוס העקידה אני רוצה ללכת 74 שנה אחורה, אל בית הכנסת מולכו בירושלים, כשא. ב. יהושע בן השמונה עולה לתורה לראשונה. וכך תיאר אביו, יעקב יהושע אירוע זה: "בני בן השמונה עלה היום לספר תורה וקרא את שלושת הפסוקים שהתינוקות נוהגים לקרוא ביום זה. הוא קרא בקול צלול וברור 'ולאשר, אמר: ברוך מבנים אשר'. ובעמדי לפני התיבה נזכרתי כי לפני שלושים שנה בערך עמדתי אף אני במקום הזה על יד תיבה זו וקראתי בספר את אותם הפסוקים. אין אני יודע אם בעתיד ישתייך בני ל'שומר הצעיר' או לתנועת נוער אחרת. אולם לא בנקל ישכח את הניגונים שאצר לבו בבואו בימי החגים בבית הכנסת. הוא לא ישכח את ניגון 'אל מלא, יושב על כיסא רחמים', 'אדיר ונאור' 'אל נורא עלילה'. הוא לא ישכח את ההתרוצצות מסביב לשמש בית הכנסת, בשעת הוצאת ספר התורה,

כדי לזכות בזוג הרימונים. בטוח אני כי ניגונים אלה ילוו אותו בעתיד וימשכו אותו לבית הכנסת בימי חג ומועד. הוא לא ישכח אותם לעולם."

כך מנבא יעקב יהושע, ברשימות פרטיות, אשר כתב לעצמו ונמצאות ברשותי, ולא ידע עד כמה נבואתו נכונה. גם אברהם יהושע עצמו מאשש בדיעבד את נבואת אביו יעקב, ומסביר כי תחילה כתב על העקידה בלא שהיה מודע לכך וכך הוא אומר: "זהו לא מודע, מודע מאוד, מהסיבה הפשוטה עד גיל מאוחר הייתי מבקר מדי שבת בבית כנסת וכן בחגים, הסיפור, הפיוטים וכל התפילות הקשורות בעקידה (יום ב' של ראש השנה) מאוד נחרתו בי".

רבים נוטים לראות בנובלה "שלושה ימים וילד" כפותחת את מיתוס העקידה ביצירת יהושע. אך בניגוד לידוע, יהושע התחיל לכתוב על העקידה כבר בשנת 1959 בסיפור גנוז בשם "הסיום" (יש ליהושע שני סיפורים שונים בשם "הסיום", האחד גנוז לגמרי ובו עסקינן, והשני גנוז למחצה – הוא התפרסם בקובץ סיפוריו הראשון של יהושע מות הזקן, אך הושמט מכל אסופות הסיפורים המאוחרות של יהושע) בסיפור גנוז זה, אשר ככל הידוע, נשכח גם מזיכרונו של המחבר, הבן הוא העוקד את אביו, ומכאן כותרת דבריי הנקראים "עקידת אברהם" וגם בגלל שמו של המחבר הם נקראים כך, כמובן.

הסיפור "הסיום" מתאר את ימיו האחרונים של איש אדמה, אשר ברגע שסיים את עבודת השדה שלו, מבין כי תמו ימיו, ובנו היחיד, בהיפוך תפקידים, עוקד אותו. להלן השורות האחרונות של הסיפור, "ובני יחידי מכוון את האקדח כלפי מולידו, והוא כבר מעבר לרחמים כל שהם, רק רונן בשמחה אדירה אשר ירדה עליו, ואצבעו החיוורת והדקה מגששת במסורת קדמונית ופראית של דורות רבים אחר ההדק הגדול להפליא" (הסיפור מופיע בספרו של ידידיה יצחקי הפסוקים הסמויים מן העין, עמ' 315)

ואם יש למישהו ספק כי סיפור גנוז זה עוסק בעקידה, הרי שהמוטו המופיע בראשיתו של הסיפור "הסיום", לקוח מתוך סיפור העקידה המקראית: "...ולך לך אל ארץ המוריה והעלהו שם לעולה על אחד ההרים אשר אומר אליך. (בראשית כ"ב, 2). זאת הפעם הראשונה שיהושע עושה שימוש במוטו כלשהו, והוא ישוב ויעשה זאת לאחר מכן ביצירות רבות נוספות. והנה שישים שנה אחרי שנכתב הסיפור "הסיום" הופיע המנהרה, הרומן המזהיר והמצליח של יהושע, והוא מסתיים בעקידתו של אייל או צבי, בן דמותו של צבי לוריא, הניצב במרכז הרומן, או אולי תחליף קורבן ללוריא. ולמרות שיהושע התחיל לכתוב על העקידה כבר בשנת 1958, הדיון במוטיב העקידה ביצירת יהושע התחיל לפני כחמישים שנים, בשנת 1968 כאשר מרדכי שלו מפרסם סדרת מאמרים במוסף עיתון "הארץ" על אודות "חותם העקידה בנובלה 'שלושה ימים וילד'". (שלו, 15.11.68, 8.11.68 "הארץ"). יש לציין כי מאמר זה התפרסם זמן רב לאחר פרסום היצירה עצמה שהופיעה בכתב העת קשת ב-1965. פרופ' ניצה בן-דב מתייחסת לשלוש השנים הארוכות שחלפו מעת שפורסמה היצירה ועד אשר מישהו נתן דעתו על מוטיב העקידה. "חסר פרשני זה בולט על רקע המרכזיות של יצירה

מימין: הכרזה לסרט שלושה ימים וילד על פי הנובלה של א.ב. יהושע, משמאל שער מר מאני

זו: שהייתה המדוברת ביותר בארץ באותה תקופה (לא מעט בזכות העיבוד הקולנועי לו זכתה, שגם ממנו לא נעדרו אספקטים עקידתיים ברורים, וזאת מבלי שאף אחד ייתן על כך את הדעת". (בספרה של ניצה בן דב, בכיוון הנגדי, 1995, עמ' 37).

אולם לא רק המחקר דילג על מיתוס העקידה ביצירה זו, גם יהושע עצמו, בעקבות פרסומו של שלו, טען כי לא היה מודע לעניין עקידת יצחק בעת כתיבת "שלושה ימים וילד", אך טען כאמור לעיל כי היה זה לא מודע, מודע.

"שלושה ימים וילד" ו"בתחילת קיץ 1970"

מוטיב העקידה עומד במרכז הנובלה "שלושה ימים וילד". שלו בוחן בהרחבה את מיתוס העקידה ביצירה זו וכותב: "הרצח שלא בוצע, הקורבן שלא הועלה, הוא אפוא המוטיב המרכזי של הסיפור. במאבק הפנימי, המתרחש בלב הגיבור, מנצח בסופו של דבר, האנטי-רצח ומהווה את הבשורה הגדולה שלו" (שלו, 407, בתוך "בכיוון הנגדי", בן-דב, 1995).

בנובלה "בתחילת קיץ 1970" חש המורה כי הוא עוקד את תלמידיו ומגלה כי לא רק תלמידיו נהרגו בקרב, אלא גם בנו: "הרוג שלי. יחיד. ממעמקים אני קורא" (263) מוטיב העקידה שב ומופיע ב"אש יידידותית" כאשר בנו של ירמי, בעל השם הסמלי, אייל, נהרג על-ידי חברו ליחידה, והאב משתוקק לגעת בהדק אשר

הרג את בנו: "כן זה מוזר, אבל זו גם האמת. תקפה אותי אובססיה לאחוז את האצבע שלחצה על ההדק, כאילו היא האצבע האחרונה שנגעה בנשמה של איילי. כן, דניאלה, בחודשים הראשונים חשבתי במושגים של רוח ונשמה, עד שנמשתי את כל ההבלים האלה" (198)

מוטיב העקידה שב ומופיע, כאמור גם במר מאני שם נעקד יוסף בנו של אברהם מאני על יד שומרי המסגד: "מדוע כה מיהרו לעקוד אותו ברצועות ארוכות של בד?" (341).

על עקידת האב את בנו במר מאני כותב יהושע: "וכל זה משום שרציתי ליצור סיפור עקידה אמיתי בתוך הספר, שיתממש במקום עצמו שבו התרחש הסיפור התנ"כי בהבדל אחד עקרוני: מה שהיה בסיפור המקראי איום בלבד יהפוך כאן לממשות נוראה. ודווקא על ידי המימוש הרצחני של יסוד זה. לזה אני קורא לבטל את העקידה על-ידי מימושה" (יהושע 2008, עמ' 221).

מרדכי שלו מציין כי יהושע הכיר גם את גלגוליו של מיתוס העקידה: "וכיוון שמאביו שמע א"ב יהושע לא פעם ולא פעמיים, מה שנודע לו בוודאי גם מקורות אחרים, שהמוסלמים העבירו את סיפור העקידה מיצחק לישמעאל" (בן-דב, 1995, 438) בהמשך מאמרו שואל שלו: "את מי הוא מציל? וביתר דיוק: את מי מציל, חוזר ומציל פעם אחר פעם, אין סוף פעמים, א"ב יהושע? מהי האובססיה הזאת, הפותחת ב'שלושה ימים וילד' (ואפילו לפני-כן) ועוברת דרך סיפורים אחרים ל'בתחילת קיץ 1970', אובססיה שלא בלבד שאינה נגמרת אלא הולכת ומעמיקה, הולכת ומתגברת" (441).

תשובתו של שלו היא כי הציונות מצילה את היהדות והיהדות מצילה את הציונות: "לפנינו אפוא סימביוזה עוצרת נשימה בין היהדות והציונות שבה ניצולים שני הצדדים זה על ידי זה לאחר שנאבקו זה בזה בכל כוחם" (444).

והנה מה שהתחיל בבן העוקד את בנו בסיפור "הסיום" נמשך באבות העוקדים את בניהם בסדרה של סיפורים: "שלושה ימים וילד" "שתיקה הולכת ונמשכת של משורר", "יום שרב ארוך, יאושו אשתו ובתו" ו"בתחילת קיץ 1970", כמו מסתיים במר מאני שם האב עוקד את בנו, אך הבן יוסף, ממלא, לפי שלו, גם את תפקיד האיל כקרבן-תמורה, והן את תפקיד הרוצח שהפך לנרצח, רוצח העוקד את בנו בטרם יוולד, משום שאינו מניח לו להיווצר ולהיוולד (בתוך בן-דב, 1995, עמ' 437), אבל ממשך כאמור ב"בחסד ספרדי" ומסתיים לעת עתה בהמנהרה.

מדוע שב יהושע אל העקידה בהמנהרה

תשתיתו הרעיונית של הרומן המנהרה מבוססת על שתי נקודות ראשית של העם היהודי-ישראלי. נקודת בראשית אחת היא תנ"כית, ובוחנת את עם ישראל ערב כניסתו למולדתו והנקודה השנייה, העוסקת בראשית הציונות. בין שתי נקודות בראשית אלה משתחלת לה, נקודת בראשית נוספת, היא עקידת יצחק, אשר לוא הייתה מתממשת, לא היה קם עם ישראל.

שערי הספרים **מר מאני והמנהרה**, ספרו החדש של א. ב. יהושע

נקודת הראשית הראשונה המופיעה ברומן עוסקת ברגע לפני כניסתו של עם ישראל לארץ המובטחת. וכך אומרת נגה, אחת מגיבורות המשנה של המנהרה:

"כשנבו יגדל, לקראת הבר מצווה שלו, נעלה שנינו לפסגה, שיש עליה כנסיה קטנה, ונשקיף משם על הארץ הזאת בשביל לדעת אם זאת הארץ הנכונה, או שטעינו." - כמו יהושע... לוחש לוריא בהתפעלות. - יהושע? משתאה הנבלנית, למה יהושע? אם כבר, אז משה." (89) ניתן להבין כי טעותו של לוריא, המדבר על יהושע ולא על משה, היא לא בגלל השיטיון... יהושע, א.ב. יהושע, חוזר לנקודת הולדת האומה ומבקש לבחון את הארץ מפסגת הר נבו. ובמאמר מוסגר אציין, טעותו זו של לוריא כמו רבות נוספות, הן מכוונות, ומנוע השיטיון שלו מצליח לשטות בגיבורים רבים ברומן.

נקודת הראשית השנייה המופיעה ברומן היא זו של הציונות "עוד בתחילת הציונות, הוא [הנשיא יצחק בן-צבי] ואפילו חברו הקרוב בן גוריון ראו בפלאחים ובבדואים צאצאים של יהודים שנשארו נאמנים לארץ הזאת, אם גם נאלצו במשך הדורות להמיר את דתם. [...] אם כל אלה מסביבנו הם רק יהודים שזהותם נשכחה, אז אנחנו בלי מאמץ מיוחד, כבר רוב טבעי ומוצק בארץ המבולבלת הזאת." (70) אפשר כי אמירה זו היא כמו תשובה עקיפה למתווכחים עם יהושע על השינוי בעמדתו המדינית, שחל לאחרונה.

השיטיון כעמדת התבוננות

כדי לבחון את המציאות הנוכחית בישראל של המאה ה-21, על רקע שתי נקודות התחלה היסטוריות אלה, וכדי לשנות את המציאות, נדרש יהושע אל השיטיון, אל היכולת להתבונן על הדברים באופן אחר, פחות מונולוטי ואידאולוגי, פחות דתי ויותר אנושי, מין טשטוש שיאפשר חיבור, מין גמישות שתאפשר לנבטים לא רק להתאסלם ואחר כך להתנצר, אלא אולי גם להתייחד, כפי שקורה בסוף הרומן עם הנאדי, אשר נכנסת להריון משיבולת או מימוני.

ברבים מכתביו מבקש יהושע להגיע אל נקודת ההתחלה, ולנסות לאתר את שורש התקלה. כך במאמריו העוסקים בניסיון להבין את תשתית האנטישמיות וכך ברומן אש ידידותית החוזר אל הזעם והתוכחה של נביאי ישראל, וגם בשליחותו של הממונה על משאבי אנוש וכמובן במר מאני.

ברומן המנהרה אולי יותר מתמיד מבקש יהושע להגיע אל נקודות הראשית, אל הרגע בו הכול התחיל, אל מלון "בראשית", ואל התוהו ובוהו שיש לא רק ב"חדר ההפוך" של המלון. והוא מגיע לנקודת ראשית זו, כל פעם מכיוון אחר, ומציע גם אפשרויות לתקן את תקלות הניווט שאירעו במהלך התנועה מנקודת הראשית אל ימינו אלה, ומבחינה זו המנהרה הוא הרומן הפוליטי ביותר של יהושע.

לצד שתי נקודות ההתחלה שצינתי מגיע יהושע, בסופו של הרומן, לנקודת התחלה נוספת הקשורה בהיווצרות האומה, אל סיפור העקידה. השב ומופיע ברבות מיצירותיו.

האם סוף עקדתי זה הוא אופטימי או פסימי?

הרומן, כידוע מסתיים בירייה מפתיעה ואכזרית שכמו מחברת אותנו לסיימם הדרמטיים והקסטטרופליים של יצירותיו הקצרות של יהושע, "מסע הערב של יתיר", "מות הזקן" "מול היערות", והסיפור הגנוז "המרד" המסתיים גם הוא בירייה. אולם לטעמי הוא משתייך לחטיבת הסיימם האופטימיים המאפיינת את גיבורי הרומנים האחרונים של יהושע, העוברים תהליך של התחברות לכוחות החיות וההתחדשות שלהם בסופי הרומנים. ריבלין האב ב"הכלה המשחררת" מוזס ב"חסד ספרדי" וכמובן נוגה אשר המחזור החודשי חוזר אליה בסיום הרומן ניצבת, ויחד איתו יכולת הכניסה להריון "ובכן צדקתי, היא אומרת לעצמה, כשאמרת לכולם שאני יודעת, שאני יכולה ללדת" (295-296).

ומדוע אני סבור כי הסוף אופטימי. קודם כל בגלל נגה גיבורת הרומן הקודם אשר הפכה מהגיבורה הראשית ב"ניצבת" לגיבורת משנה בהמנהרה, המממשת את פוטנציאל הלידה שלה ומביאה ילד לעולם. גם בטנה העוברית של הנאדי, הנחשפת בסוף הרומן, רגע לפני העקידה, תורמת לאופטימיות. אין לדעת אם שיבולת או מימוני שותפים להריון זה, אך העובר העתיד להיוולד מסמן אולי

עתידי ישראל-פלשתיני משותף. ועל כך צריך להוסיף את העובדה, שרגע לפני הירייה מוחזר ללוריא שמו האבוד על ידי השב"ז הפלשתיני, מושבת לו זהותו. תימוכין נוספים לעמדותי אני מבקש לקחת מאחד מסיפוריו של פוקנר הנקרא "מירוץ בבוקר", ממנו שאל, כפי הנראה, יהושע את מוטיב הקרניים המוארות של האייל או הצבי. בסיפור זה של פוקנר מתואר מצוד אחר אייל, אשר על קרניו זוהר אור, בדומה לאור הלכוד בקרני האייל או הצבי המתוארים בסוף ה"מנהרה". וכך מתואר האייל בסיפורו של פוקנר "זהשמש מנצנצת על הקצה של הקרניים שלו – היו לו שתיים-עשרה – ככה שזה היה נראה כאילו שתיים-עשרה נרות דולקים מסתעפים סביב הראש שלו." (ויליאם פוקנר, 12 סיפורים, עמ' 266) האייל הרדוף בסיפורו של פוקנר, אינו ניצוד בסופו שלדבר מאחר והיורה פרק את הרובה מכדוריו מבעוד מועד. ואפשר שגם ב"מנהרה", משגר יהושע יריית אזהרה בלבד.

יחסי אב ובן

ומאחר שהעקידה עוסקת ביחסי אב ובן אוסיף עוד שתי הערות הקשורות בכך. בדמותו של לוריא, נרמזת דמותו של א.ב. יהושע, ובתוכה משולבת גם דמותו של אביו יעקב יהושע. לוריא מוגדר כעוזר נטול שכר בדומה ליעקב יהושע, המכונה "אפנדי נטול שכר סופרים". (כך מכונה יעקב בספר שהפיק א.ב. יהושע לאביו לאחרונה, הנקרא "רשימותיו של אפנדי נטול שכר סופרים"). אברהם יהושע, אשר דעותיו הפוליטיות היו רחוקות מאלו של אביו, כמו לומד להשלים ולהתחבר עם עמדות האב, ואני מצטט את דברי אברהם יהושע על אביו: "אף שהוא לא היה בעל דעות יוניות מובהקות כשלי [...] עדיין ראיתי חשיבות עצומה במגעו הממשי והחברי עם הערבים. ראיתי בעבודתו מודל נכון לקבל את הערבים כשכנים קרובים לעד, בני אנוש שאפשר גם להתחבר לאהוב אותם." השילוב של האב יעקב והבן אברהם בדמות אחת של לוריא כמו מתכתב עם מעורבותו המוזרה של לוריא בשתי מערכת יחסים של אבות ובנים בהמנהרה. במקרה אחד לוריא מקבל שיחת טלפון, המיועדת למימוני, מהנדס הדרכים הצעיר, שיחה שתכליתה לבשר למימוני כי אביו החולה הלך לעולמו. לוריא "שוכח" להעביר מידע זה לבן, כביכול בגלל השיטיון, וכמו מותיר את אביו של מימוני בחיים. במקרה שני מבשר לוריא לילד החז-הורי, נבו, כי יש לו אבא, אשר כלל אינו קיים. בשני מעשיו אלה, בהם מותיר לוריא - אב מת בחיים וממציא אב אשר אינו קיים, לוריא כמו מבטא כמיהה לקיומו של מין אב שהוא סופר-אגו מפקח שכזה על התנהגותו השיטיונית והילדותית. בהעדרו של אב שכזה, ואולי גם נאלץ לוריא ואולי גם הסופר לדרוש לגיטימציה רפואית, מרשם רופא, גם לשיטיון הספרותי וגם לתשוקה הרפואית.